

John J. Collins

A Biblia Bábel után

Történetkritika a posztmodern korban

Bencés Kiadó
Pannonhalma, 2008

Tartalom

Előszó	5
A történetkritika és posztmodern kritikái	9
A történetírás válsága.....	59
Kivonulás és a felszabadítás posztkoloniális nézőpontból	107
A feminizmus és a nemekkel foglalkozó kutatás [<i>gender studies</i>] hatása.....	147
Izrael vallása: az istennő visszatér	195
Lehetséges-e a posztmodern biblikus teológia? ...	253
Bibliográfia.....	315
Névmutató	355
Mutató az ókor irodalmából.....	365
Rövidítések	369

Előszó a magyar kiadáshoz

E könyv hat fejezete az Edinburgh-i Egyetem Teológiai Karán (School of Divinity) szervezett Gunning előadás-sorozat keretében hangzott el 2004. november 1. és 12. között. Szeretnék köszönetet mondani az edinburgh-i kollégák vendégszeretetéért és az inspiráló beszélgetésekért. Mindenekelőtt Timothy Limnek jár köszönet, mert ő kezdeményezte meghívásomat, ő javasolta a témát, és ő volt fő vendéglátóm. Hálával tartozom továbbá David Fergusonnak, Graeme Auldnak, Nicholas Wyattnek, Larry Hurtadónak, Marcela Althaus-Reidnek és Nicholas Adamsnek is.

A témajavaslat a következő volt: „A Biblia a 21. század kezdetén”; amit végül megírtam, inkább arról szól, hogy milyen főbb változások mentek végbe a Héber Biblia, vagyis az Ószövetség tanulmányozásának területén a 20. század utolsó harmadában. Beszámolóm nem teljes – elvileg sok más témát is tárgyalhat-

tam volna. Talán a legszembetűnőbb hiányosság a Pentateuchus eredetéről folyó vita. Amennyiben ez utóbbi egy korábbi nemzedék szilárd meggyőződésének szertefoszlásához vezetett, ez is csak újabb példája lett volna a könyvemben leírt általános jelenségnek. Bizom benne, hogy a tárgyalt kérdések megfelelően képviselik a vizsgált időszak tudományosságának főbb irányait. Ezek egyszersmind olyan kérdések is, amelyekről széles körű viták zajlottak, és amelyekről ma már visszatekintő értékelést lehet megfogalmazni. Nem mélyedtem el olyan újabb, távlatokat nyitó irányzatok tanulmányozásában, mint a harmadik világbeli kutatások, vagy a *queer*-elmélet. Kétségtelen, hogy ezek az irányzatok a 21. század előrehaladtával egyre fontosabbak lesznek, egyelőre azonban még csak most kezdenek hatást gyakorolni a bibliatudományra, ezért pillanatnyi értékelésük túlságosan korai lenne.

Az utóbbi néhány évtizedben a bibliakutatás terén bekövetkezett változások nagyjából a posztmodernizmust tükrözik. A korábbi uralkodó paradigma felbomlott, és most „peremvidékről érkező hangok” élénk kórusa hallatszik. A posztmodern elmélet azonban csak szerény szerepet játszott ebben a fejlődésben. Nem az iránt érdeklődöm, milyen a posztmodern elmélet fogadtatása, hanem a bibliatudományt átjáró uralkodó áramlatok érdekelnek, amelyek gyakran a posztmodern atmoszféráról hoznak hírt, még ha nem hatják is át annak elméleti alapjait.

Könyvemet ösztönző érdeklődés fogadta. Élénk vita övezte a Society of Biblical Literature éves közgyűlésén Philadelphiában 2005 novemberében, amelyen olyan kutatók is részt vettek, akiknek a munkája szembetűnő szerepet kap könyvemben, nevezetesen Walter Brueggemann és Phyllis Trible. Ez a vita némiképp jobban megvilágította valamennyiünk saját álláspontját. Mondanom sem kell, nem oldotta fel a megközelítéseink vagy meggyőződéseink közötti különbségeket, ez nem is állt szándékunkban. Könyvem tézisének részét képezi, hogy a bibliakutatásban fennálló véleménykülönbségek gyümölcsözőek lehetnek. Senki sem formálhat jogot a teljes igazságra, és gyakran azoktól is tanulunk, akikkel nem értünk egyet. Legalábbis fontos annak tudatában lennünk, hogy minden perspektívának megvannak a maga határai.

Köszönöm, hogy a Bencés Kiadó és Tóta Péter Benedek könyvemet magyarul is hozzáférhetővé tette. Remélem, hogy – ha szerény mértékben is – hozzájárul a bibliatudomány újjáéledéséhez a poszt-kommunista Kelet-Európában.

John J. Collins
Yale University
2007. június 7.

Posztmodernizmus és etika

A Biblia relevanciája a mai világ számára sohasem csak metafizikai kijelentéseitől függött. Jelentősége mindig nagyrészt etikai tanításában állt. Mi több, a pragmatikus, nonfundacionista filozófia egyik axiómája szerint a gondolatrendszereket az általuk támogatott gyakorlat alapján kell megítélni. Ad-e megvilágítást a posztmodern gondolkodás a bibliai etika kérdése számára?

Első látásra ez valószínűtlennek tűnik. A derridai dekonstrukciót némi joggal érte vád „az értelem végtelen eltol(ód)ása” miatt,⁸⁹ amiatt, hogy a döntések világosságát „az eldönthetetlenség fátyla” takarja,⁹⁰ s következésképpen „a bűn meghatározhatatlansága, valamint a kibúvás gondolata” iránti hajlam miatt.⁹¹ Ez a hajlam fájdalmasan nyilvánult meg abban, ahogyan a dekonstruktivista kritikusok viszonyultak ahhoz, amikor napvilágra került, hogy Paul de Man a máso-

89 Somer BRODRIBB, *Nothing Mat(t)ers: A Feminist Critique of Postmodernism*, North Melbourne, Spinifex, 1992, 8.

90 John D. CAPUTO, *Against Ethics: Contributions to a Poetics of Obligation with Constant Reference to Deconstruction*, Bloomington, Indiana UP, 1993, 4.

91 Uo., 3–4. Vö. Derrida saját kijelentését: „Ahol tudok, megpróbálok politikus módon cselekedni, jóllehet elismerem, hogy az ilyen cselekvés nem összemérhető dekonstruktív szellemi vállalkozással”; in Richard KEARNEY, *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*, Manchester, University of Manchester Press, 1984, 120.

dik világháború idején antiszemita írásokat közölt,⁹² jól lehet ebben az esetben a vonakodás, hogy de Mant elítélik, részben talán annak volt betudható, hogy féltették a dekonstrukció vállalkozásának jó hírét.⁹³ Hasonló szellemben beszél néhány kritikus a dekonstrukció „politikai tehetetlenségre való hajlamáról”,⁹⁴ és

92 Werner HAMACHER, Neil HERTZ, Thomas KEENAN (szerk.), *Wartime Journalism, 1939–1943 by Paul de Man*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1988; UŐK (szerk.), *Responses: On Paul de Man's Wartime Journalism*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1989, kül. DERRIDA agóniával telt reflexiói: Like the Sound of the Sea Deep Within a Shell: Paul de Man's War, uo., 127–164. HAMACHER, *Journals, Politics: Note on Paul de Man's Wartime Journalism*, uo., 438–467 azt állítja, hogy de Man együttműködése „nem a náciizmus iránti rokonszenven alapult [...] hanem inkább egyfajta realizmuson, amely számára a hatalom olyan tekintélyként jelenik meg, amely tényeket produkál és igazságot” (454). Lásd még BRODRIBB magyarázatát, *i. m.*, 34–35.

93 DERRIDA, *i. m.*, 156 olyanokról beszél, „akik a legutóbbi »revelációkat« szeretnék a dekonstrukció ellen kiaknázni.” J. Hillis MILLER a Paul de Mant ért „támadásokat” „értelmetlen ellenségeskedésnek” tulajdonítja, válaszul arra „az igazi veszélyre, amely de Man munkássága és az úgynevezett dekonstrukcionista működése nyomán fenyegeti az ideológiai feltevések erőteljes hagyományát”; An Open Letter to Professor Jon Wiener, in HAMACHER, HERTZ, KEENAN (szerk.), *i. m.*, 334–342, itt 342.

94 Paul LAKELAND, *Postmodernity: Christian Identity in a Fragmented Age*, Minneapolis, Fortress, 1997, 33 (Guides to Theological Inquiry).

hogy „saját politikai benuátlását okoskodó magyaráz-
kodással” üti el.⁹⁵ Valójában azonban a posztmodern kri-
tikusok nem mindig tartózkodnak attól, hogy állást fog-
laljanak politikai kérdésekben. Foucault például
támogatta Khomeini ajatollah iráni forradalmát, mert
az „a nép kollektív akaratát” fejezte ki.⁹⁶ (Az ember el-
tűnődik, mit mondott volna Foucault, ha ellátogat
Berlinbe az 1930-as évek vége táján.) A posztmodern
etika jellemzően nem az állásfoglalást utasítja el, hanem
hogy azt alapelvekre vagy abszolút értékekre vezesse
vissza.⁹⁷

A posztmodern etika egyik vonásának erős-
ségét és gyengeségét Stanley Fish egy rövid írása illusztrá-
lhatja, amelyet alig egy hónappal a New York-i Vi-

95 Terry EAGLETON, *The Illusions of Postmodernism*, Oxford, Blackwell, 1997, 69, utalással Foucault munkásságának egy részére. Lásd még EAGLETON kritikáját a dekonstrukció etikájáról esszé tanulmányában: *Deconstruction and Human Rights*, in *Freedom and Interpretation: The Oxford Amnesty Lectures, 1992*, szerk. Barbara JOHNSON, New York, Basic Books, 1993, 121–145.

96 Michel FOUCAULT, *Politics, Philosophy, Culture: Interviews and Other Writings, 1972–1977*, New York, Routledge, 1988, 215: „személyesen azt gondoltam, hogy a kollektív akarat olyan, mint Isten, mint a lélek, valami, amivel az ember soha nem találkozik. Nem tudom, egyetért-e velem, de mi találkoztunk, Teheránban és egész Iránban, egy nép kollektív akaratával. Nos, az embernek fejet kell hajtania, ez nem történik meg naponta.”

97 Lásd kül. Stanley FISH, *The Trouble with Principle*, Cambridge, Mass., Harvard UP, 1999.

lágkereskedelmi Központot ért terrortámadás után közölt a *New York Times*.⁹⁸ Fish arra a kérdésre válaszolt, hogy szeptember 11-e eseményei a posztmodern relativizmus végét jelentették-e. „A probléma a bírálók szerint az, hogy mivel a posztmodernisták tagadják a tények tárgyilagos leírhatóságát, nem adnak számkra biztos alapot sem a terrortámadások elítélésére, sem a visszavágásra.” Ám ez nem így van, írja Fish. „A posztmodernizmus szerint csupán arról van szó, hogy nem létezhet független mérce annak meghatározására, hogy egy adott esemény több, egymással vetélkedő értelmezése közül melyik a helyes. Az egyetlen, ami ellen a posztmodern gondolkodás szót emel, az a remény, hogy egyetemes érvényű igazolást nyerhet a támadásokra adandó válaszunk, amely mindenkit meggyőzhet, beleértve ellenségeinket is.” Fish ezután számos példát felsorol a „hamis univerzálék”⁹⁹ közül, amelyek a konfliktust a jó és a rossz közötti harcként, vagy a nemzetközi terrorizmus elleni háborúként írják le. Teljesen helyénvalóan állítja, hogy nem segít, ha azt gondoljuk, hogy a terroristák irracionálisak, vagy egyszerűen csak gonoszak. Hozzánk hasonlóan nekik is van történelmük, amely okokat és motívumokat szolgáltat tetteikhez, és jól tennénk, ha ezt igyekeznénk megérteni. Eddig rendben is volna. Fishnek abban is igaza van, hogy a szeptember 11-i támadásra

98 Uő, *Condemnation without Absolutes*, *The New York Times*, 15 October 2001, A 19.

99 Uo., A 19. Ezt a kifejezést Edward Saidnak tulajdonítja.

adandó bármely válasz alapvető indoka az önvédelem. Ami azonban felettébb meghökkentő ebben az írásban, az általa javasolt további indoklás: „Elegendő alappal rendelkezünk az általunk elfogadott demokratikus eszmék világában, hogy cselekedjünk és ítélkezzünk anélkül is, hogy az abszolút egyetemes értékek üres retorikájába kapaszkodnánk.” Ezek a demokratikus eszmék azonban nem azért részesülnek előnyben, mert valamely egyetemes mérték szerint magasabb rendűek, hanem „meggyőződéseinket definíció szerint előnyben részesítjük, ez az, ami a *mi* meggyőződésünké teszi őket”. És természetesen az al-Kaida tagjai is definíció szerint részesítik előnyben a maguk meggyőződését, mert az meg az *ő* meggyőződésük. Mint fent megjegyeztük, Richard Rorty szintén tagadja, hogy tárgyilagosan meg lehetne alapozni egy álláspont előnyben részesítését egy másikéval szemben, azonban Rorty számára ennek a kellemetlenségnek a megoldása a „hajlandóság a beszélgetésre, mások meghallgatására, tetteink másokra gyakorolt következményeinek mérlegelésére”,¹⁰⁰ röviden, a bekapcsolódás a kölcsönös párbeszédbe. Úgy tűnik, Fish a párbeszédet értelmetlennek tartja, különösen a vallásos meggyőződéssel kapcsolatos kérdések esetében, mivel szerinte „a vallási dogmának az a természete, hogy ellenálljon,

100 RORTY, Pragmatism, Relativism, and Irrationalism, *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 53(1980), 734.

sőt elítéljen olyan kihívásokat, amelyek a sajátjától eltérő szemszögből érkeznek”.¹⁰¹ A dogma, mondja, „olyan szó, amely valaha pozitív jelentéssel rendelkezett: valamely *a priori* igazság feltétlen állítását jelentette, és megkülönböztethetetlen volt az igazán erős vallásosságtól”.¹⁰² Fish szereti, ha saját vallásossága és más meggyőződései erősek, és megvetéssel viseltetik a liberális vallás iránt.¹⁰³ Az ilyen meggyőződések gyakorlati megfontolásból lehetővé teszik a más meggyőződésűekkel való egyezkedést, ám nem bocsátkoznak olyan párbeszédbe, ahol rábeszélhetnék őket saját nézeteik megváltoztatására.

Nem minden posztmodernista feltétlenül olyan harcias, mint Fish, jóllehet nincs egyedül ebben a tekintetben.¹⁰⁴ Az ember azt gondolná, hogy a dekonstrukció, amely az állításokban benne rejlő ellentmondásos nézetek nyomait fürkészi szisztematiku-

101 FISH, *The Trouble with Principle*, id. kiad., 37.

102 Uo., 261.

103 Lásd FISH kritikáját Franklin Gamwell és Ronald Thiemann munkáiról, in *i. m.*, 189–191. Azt kifogásolja, hogy „Thiemann szóhasználatában a fanatikus az a valaki, aki helytelen »mértékű bizonyossággal« ragaszkodik álláspontjához”: uo., 190, utalás: THIEMANN, *Religion in Public Life: A Dilemma for Democracy*, Washington, Georgetown UP, 1996, 137.

104 Lásd EAGLETON megjegyzéseit: *After Theory*, New York, Basic Books, 2003, 192.

san, kész aláásni bármely dogmatizmus bizonyosságát.¹⁰⁵ Ugyanakkor az univerzálékkal kapcsolatos polémia is félrevisz. Fish kijelenti: „Az igazságosság és az igazság elvont fogalmainak segítségül hívása ügyünk támogatására semmiképpen sem lesz hatékony, mert ellenségeink ugyanezt a nyelvet használják. (Senki nem hirdetné magáról, hogy az igazságtalanság apostola.)”¹⁰⁶ Valóban. Ezért lehetséges a beszélgetés arról, hogy mivel jár az igazságosság és az igazság. Mint Terry Eagleton megjegyezte, nem minősül az emberi univerzálék cáfolatának, ha kimutatjuk, hogy azokat különböző kultúrák különbözőképpen konstruálják.¹⁰⁷ Mi több, annak értelmezései, hogy mivel jár az igazságosság és az igazság – legalábbis a kereszténység, a judaizmus és az iszlám nagy monoteista hagyományaiiban –, nem annyira összemérhetetlenek, mint Fish állítja.¹⁰⁸ Azonban természetesen ha az igazságosság értel-

105 Vö. David J. A. CLINES, Ethics as Deconstruction, And, Deconstruction as Ethics, in *The Bible in Ethics: The Second Sheffield Colloquium*, szerk. John W. ROGERSON, Margaret DAVIES, M. Daniel CARROLL R., Sheffield, Sheffield Academic, 1995, 77–106, itt 105 (JSOTSup, 207): „Úgy találom, hogy amit a dekonstrukció tesz az etika területén, az a hagyományos kategóriák és distinkciók problematizálása.”

106 FISH, Condemnation without Absolutes, *New York Times*, 15 October 2001, A 19, 1. hasáb.

107 EAGLETON, *The Illusions of Postmodernism*, Oxford, Blackwell, 1997, 48–49.

108 Lásd Hans KÜNG, Karl-Josef KUSCHEL (szerk.), *A Global Ethic: The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, New York, Continuum, 1993.

mezése lenne egy valódi párbeszéd témája, már nem lehetne többé találóan azt mondani, hogy „meggyőződéseinket definíció szerint előnyben részesítjük”.¹⁰⁹

-
- 109 Vö. kritika Rortyról és Fish-ről mint fideistákról, akik elutasítják, hogy igazolják alapmeggyőződésüket, in EAGLETON, *After Theory*, New York, Basic Books, 2003, 54–55.
- 110 Jacques DERRIDA, *Differance*, in *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, Evanston, Northwestern UP, 1973, 129–160; Uő, *Writing and Difference*, Chicago, University of Chicago Press, 1978.
- 111 Gary A. PHILLIPS, *The Ethics of Reading Deconstructively, or Speaking Face to Face: The Samaritan Woman Meets Derrida at the Well*, in *The New Literary Criticism and the New Testament*, szerk. Edgar V. MCKNIGHT, Elizabeth S. MALBON, Sheffield, Sheffield Academic, 1994, 283–325, itt 315 (JSNTSup, 109).